

JANUS PANNONIUS

1434–1472.

A magyar irodalomtörténet Balassi Bálint és Zrínyi Miklós előtt, az ismert és ismeretlen szerzőjű himnuszok költőin kívül, csak Janus Pannoniust, családi nevén Csezmiczei Jánost tartja számon, mint jelentős lírikust. Őt is inkább a tudomány művelői, akik szellem- és művelődéstörténettel foglalkoznak. Irodalmi közvéleményünk alig tud róla egyebet, mint azt, hogy a XV. században élt, verseit latinul írta és Mátyás reneszánsz udvarának egyik humanistája volt. Néhány lexikális sor hallomásból, vagy esetleg a volt pécsi Janus Pannoniustársaság folyóiratából. Műveit nem olvasták, hiszen e klasszikus epigrammáknak és elégiáknak szépségét a latin szöveg úgy takarta, mint a gyöngyöt a kagyló héja. Ez természetes is, mert a latinos műveltség hanyatlásával együtt homályosult Janus költői dicsősége is. Századokkal ezelőtt sem volt könnyű olvasmány. Még a latinban és görögben otthonosaknak is magvas feladat volt a poeta doctus „szeráfi férfiú” műve. Gondoljunk csak Berzsenyi mitológiai képeire, melyek a legázúrab-tisztaságú költeményeinek élvezését is oly sokszor elgondolkoztató emlékezéssel zavarják meg. Ez áll Janus Pannoniusra is, de még se legyünk igazságtalanok hozzá és nézzük a kor szemével, amikor mindez természetes volt. Képzetsége ma is tiszteletet parancsol az olvasóra, különösen akkor, ha tudjuk azt, hogy mindez egy Ferrarában tanuló, alig 13–20 éves csodagyermek szellemének versekkel játszó villogása. Egy „hegyentúli” magyar ácsmester fiáé, akinek emlékező tehetségét a kortárs Battista Themistoklesszel, Theodektessel, Kineással és Crassusszal hasonlítja össze, és akit édesanyja, az esztergomi érsek húga, szinte a magyar népdal soraiba illőn fonással-szövéssel keresett pénzcsékjéből „nehezen tartott” és iskoláztatott. Ennél a pontnál kínálkozik alkalom arra, hogy Huszti József Janus lírájára vonatkozó fejtegetéseit helyesbítsük. Mindezt azért így előljáróban, hogy már jó előre eloszlassuk azt az értékcsökkentő hiedelmet, mely Huszti szerint is költőnk műveiben „az élet és költészet között szakadékot” lát. Ugyancsak ő szerencsésnek tartja Hegedüs István kifejezését is, „hogy Janus a természet üde forrása helyett a visszaemlékezés benyomásaiból merített”. Az a költő, akinek szívéhez az anya oly közel áll és aki nem egy meghitt elégiában örökíti meg gyermeki szeretetét, annál bizony „az élet és költészet között” nem lehet oly nagy űr. Vegyük csak elő Csorba Győző fordításában a „Gyászdal anyjának, Borbálának halálára” című elégiáját. Soraiból szinte a józsefattilai mama-vonzalom kétségbeesett ragaszkodását érezzük.

Én téged, bár hatvankét év útja mögötted,
 lelkem-anyám sírván tán ne sirassalak el?
 Termékeny méhed hordott, mint magzatot engem,
 míg nem a hold tízszer körbefutott köreim.
 Tán a nehéz vajudás kárt is tesz gyöngye hasadban,
 hogyha Junó akkor nem siet ágyad elé.
 Aztán csöpp fiadat bolyhos pólyákba csavartad,
 számhoz nyomkodván édes-erős kebeled.
 Meg-megöleltél, ajnároztál, mintha egyetlen
 lennék, nyájas öled mélye becézve dugott.
 Ó, nem irigységből! de habár még két fiad is volt,
 jobban kedveltél engemet egymagamat.
 Jel van a gyermekben? jósképesség az anyákban?
 vagy késő sarjat több szeretet melegít?

Majd amikor biztosabbá lett lábam a földön
s nyelvem a selypítést elhagyogatta, legott
iskola-mesterhez küldtél a nemes tudományra,
hogy ne mulasztgassam tétlen a napjaimat.
És ami hasznót a gyapjúból húztál s a szövésből,
mind a te kis tanuló d kapta a díjaira.

Minden sorából az élet, a szeretet és épp a Huszti által hiányolt „egész ember” beszél: — „Vedd, vedd, édesanyám, fájdalom bús jeleit!...” Mindezt röviden csak azért vettem előre, hogy ezzel az idézettel is eloszlassam azt az érzést az olvasóban, mintha Janus Pannonius valóban egy retorizáló, hidegen csillogó, tudósoknak való olvasmány lenne. Ellenkezőleg, a magyar irodalom első olyan lírikusával állunk szemben, akinek regényes pályafutása, Európában visszhangzó sikere, verseinek gazdag szépsége méltán kelthet mindenki-ben csodálatot. De vegyük sorjára életét és verseit. Az idézett elégia így emlékezik meg „inaséveiről”, melyeket Itáliában költött, hogy a költői babért és a tudomány doktorsüvegét elnyerje.

Igy történt, hogy olasz tájakra kerültem a bátyád
pénzén: művelném arra tovább magamat.
Épp tizenegy évig járkáltam szerte Velence
környékén, s bátyád állta, akármibe jött.
Ó, ezalatt mennyit vágyhattál, kedves, utánam,
mennyi öröm, féltés törte szegény szívedet.

Azóta is kevés magyar költő dicsekedhetett ilyen neveléssel, gazdag tudással és élményekben fürdő dús étellel, mint ez a szlavóniai születésű, Bonfini szavai szerint „rendkívüli gyermek”. Hét évet töltött Ferrarában. „A szorgalom hőrozsza”, mindent magába szív, ami a mesterséghez tartozik. Tanul, fordít, elégiákat és epigrammákat ír, irodalmi barátságot köt minden jelentős olasz humanistával, költővel. A humanista Babits és az irodalomsszervező Kazinczy munkakedve és kitartó cétudatosága ég benne. Verseit kézzől-kézre adják. Világi és egyházi fejedelmek lelkesednek érte. A „hegyentúli”, római földre sereglett cseh, lengyel, német, angol, spanyol és görög ifjak közül egy sem dicsekedhet olyan sikerekkel, mint Janus, az első magyar lírikus. Epigrammaí-nak hegyes villámain mulatnak, erotikus versei szájról-szájra járnak és az elégiákban felhalmozott tudása lenyűgözi az olaszokat. Petőfit, Tompát és Kerényit megelőzve költői versenyre hívja Tito Vespasiano Strozzát. „A ná-polyi király megbízásából a császár előtt” — Huszti kutatásai szerint — „ő ad hangot Itália békevágyának”. Medici Cosimóval barátkozik. A páduai egyetem (ahol négy évet töltött és a kánonjog doktora lett) Velencébe küldte a doge elé, mint az egyetem követségének egyik tagját. Huszonnégy éves és már mögötte van a csodagyermek minden külföldi sikere és az ifjú korai tekin-télye. Így állít be „violaszín köpenyében” a híres firenzei könyvkereskedőhöz, Vespasianóhoz, hogy hazautazása előtt könyvekkel megrakodva térjen vissza a magyar pusztába.

A siker követte. Amíg Itáliában a Múzsák babérja ragyogta körül, addig itthon a hatalom és hivatali emelkedés kétes fényei övezik. „Búcsú Váradtól” c. remek elégiája mintegy hatyúdál egyidőre a költészettől. Huszonöt éves és már pécsi püspök. A királyné kancellárja, szlavón bán (mint később Zrínyi), a király tolla és nem egyszer, a követek előtt, a király szája is. Verseik helyett okleveleket javit, Plotinos és az Odyssea fordítása helyett, melyre egyre készült, diplomáciai leveleket stilizál és a Hunyadi éposz helyett a Firenze-küldötte oroszlanokat köszöni meg Mátyás nevében a signoriának. Tragikus szárnyalás a pályája. Bukolikus verselő nyugalomra vágyott

és az udvar fortyogó aranyába cseppent. Valamikor a Múzsák és Vitéz János pártfogoltja volt és most ő lett a mecénás. Gyermekefjével költői sikerekért küzdött Itáliában és most a huszonnyolc éves ifjútól maga Firenze és Velence, a Levánte ura, kéri ügyeinek sikeres elintézését a budai udvarnál. Panasz-kodik, elégedetlen és közben egyre emelkedik. Szinte egy udvari lovagregény hőse lesz. Díszes pajzsot kap ajándékba s ő öngúnyval dárdát kér könyv és toll helyett. Közben elveszti szeretett anyját és a halál angyala őt magát is megérinti. A tüdőbaj erőt vesz szervezetén. A királytól sarkallva, emlékeitől kísértve 1465-ben újra Olaszországba megy, de nem úgy mint régen. Zsenge dicsőségének idézése adhatott szárnyat az úthoz, de keserű lehetett ez az utazás. Már nem az újra viszontlátott költőnek szóló fogadtatás ez, hanem a király követének kijáró kötelező tisztelet Velencében, Firenzében és a pápa előtt. Pedig azt, ami Petrarcanak csak ügyes diplomáciával sikerült, azt is elérte már. Ő volt az első és utolsó költővé-koronázott magyar poéta (1461), és mégis, most csak diplomáciai fondorlatok szüneteiben ér rá a könyvvásárlásra s pénzügyi alkudozások árnyékában fogadni a régi barátok már hízelkedőhangú kedveskedését. A király diplomatája elsősorban és csak azután a XV. századi Kazinczy, aki nem a pusztában, de az európai műveltség forrása körül szervezte és öregbítette a magyar művelődés ügyét. Hogy is tehetett volna másképp. Otthon Kosztolányi Györgyön (Kosztolányi Dezső egyik őse) kívül csaknem egyetlen irodalmár volt. Útjáról közel 80.000 aranydukáttal, gazdag könyvtárányaggal és Mátyás keleti terveinek erősítésére egy török herceggel lovagol vissza Rómából Budára. A római út után visszavonult Pécsre. Emlékeitől s a mulasztott időtől sarkallva, könyvtárában az irodalomnak él. Betegsége is sürgeti.

Most pedig színes életrajza után térjünk vissza Janus Pannonius lírájához. Minden értekezésnél fényesebb bizonyíték, ha magukat a verseket idézzük. Vegyük csak elő Csorba Győző fordításában a 208 soros elégiát, az „Árvízről”. Egy ilyen hosszabblélegzetű költemény a legalkalmasabb arra, hogy költőjének minden erejét megismerjük és áttekinthessük egész lírai művét. Egy nemzeti irodalom kezdő korszakában, ha böngészünk, a mai olvasó önkénytelenül is bizonyos naív és primitív hangra állítja be magát. És íme, milyen hangütéssel kezdi ez a XV. századi költő:

Honnan ez a bő víz a felhőkben, felhők a magasban?
Volt e ilyen dúsan-nedves a dél szele már?
Máskor ivott e olyan habzsolva a tarka szivárvány?
Vagy tán rejtékúton szállt föl a tengeri hab?

Egyszeriben eloszlát minden kétséget és tartózkodó bizalmatlanságot a vers. A téma magával emeli olvasójának lelkét és képzeletét. És, ha még maradna kétsége és a modern hangot a fordító stilizálásának tulajdonítaná, vegye elő a latin eredetit és győzze meg az, hogy a fordító csak hűséges, becsületes tolmácsolója volt e XV. századi költő szavainak. A vers a továbbiakban, mint az árvíz árad szét és magába öleli a mesterségbeli tudás, a képzelet, a megjelenítő-erő és hangulatvarázsolás, egyszóval a költői erények összességét:

S már a rengeteg erdőknek csak a csúcsai állnak
szárason, és szilajul verdesi zöldjük az ár.
Fölmenekült a hegyek tetejére a vad s a madár, de
talpuk alá csap a hab, hajtja, riasztja tovább.
Hal megy az emlősök vackába, a zord-agyaru kan
barlangjába sötét tinhal úszik nehezen.
Körbe-tekergő kígyó nyugszik a zugban, ahol még
nem régen bundás, nagyfülű nyúl remegett.

Rák ül rókaverembe; hol eddig a szárnyasok éltek,
s költöttek, most ott tojnak a vízi lakók.
Ez mind semmi! De sorsa miatt vacogó sereg embert
nyájjal, akollal víz messze a nedves özőn.
Kis falu volt? Mocsaras táj most, a hegyekbe bolyongó
pórok a mélybe-merült bérc-csúcsokat keresik.

Vajjon ezek után is állíthatjuk-e, hogy Janus költészete az epigrammákat ki-
véve, csak retorizáló versírás, mint Huszti állítja? Kell ennél szebb és érdeke-
sebb költői leírás? Sőt, mi több, étellel telibb, amit szintén hiányolt? Mivé fosz-
lik ezután Hegedüs „szerencsés kifejezése, hogy a természet üde forrása helyett
a visszaemlékezés benyomásaiból merített”. Értsük bármint a „természetet”,
akár a költő természetére, akár Petőfi „dicső természetére”, én mindenütt élet-
től duzzadó erővel érzem Janus verseiben, akármelyik költeményét nézem is.
Sehol sem találok papírizú világot, de mindenütt gazdag földfelé-forduló, vérbő
reneszánszot. (*Szelek versenye, Panasz a holdra, Nyavalyáiról panaszkodik,
A kan és a szarvas* stb.)

A következő soroknál képzeletünkben megjelenik a vadvizés, áradások-
szaggatta XV. századi alföld, Petőfi Tiszája és Szeged pusztulása.

Már a Száva, a Dráva, Maros, sőt még a Tiszánk is
és a Dunánk, mely a föld északi főfolyama,
ámbar éppen elég köz van köztük, valamennyi
egybeszakadt és most egy-közös ágyba folyik.
Azt sem látni, hol is volt egyszer domb, falu, fák, csak
tengert látni, amely vízbe takarja nyomuk.

E képzeleti költemény aztán sodrával szétterül az egész földkerekségre
és alkalmat nyit költőjének a fantázia, földrajzi, természetrajzi és a „kétes-
értékű” mitológiai tudás szabad csillogtatására. Szinte az egész emberiség ful-
ladozik már árjában, s ugyanakkor vele együtt szélesül ki a költemény gon-
dolati mélysége. A világ és az emberiség kezdete, sorsa bukdácsol, mint alakuló,
majd emelkedő és süllyedő sziget az ős-káosz árjában:

Hát igazat mondtak hajdanta a bölcsek: az embert
tűz és víz gyakran veszti el, ám valahány
romlás, annyi teremődés, minden megújul, mint
Főnix, melynek a sír életet ad s a halál
hozza világra, kinek születés a por és az utolsó
napja megint első. S tudja e bárki: ugyan
hányadik is lehet itt ez a mosti világ, s ezután még
hány lesz és hány volt ennekelőtte maig.
Menj, csak menj, kit a talmi dicsőség vágya von, és csak
csaljón örök hírnév csábja! Hiába: neved
békén, vagy harcon született, nem fogja elérni
úgysem az új kort, és senki se tud, ne reméld
többet rólad, mint amit ismer e mostani korszak
arról, melyben a nap nem sugarazta tűzét.

A „Vanitatum vanitas” sorai első poétánktól, melyeket korunk, az atom-
kor gyermeke érthet meg a legkönnyebben. E sorokat a mitológia, mint meg-
nyugtató, színes füzér öleli át. Poézisével beragyogja a verset. Hogy nem min-
dig érthető ez a csodálatos meseszőnyeg? Ám, aki nem kíváncsi arra, hogy a
„nevek bokrának megette” mi lappang és nem érdeklí a földönjáró héroszok,
és embertermészetű görög istenek szép históriái, ne nézzen utána e „meséknek”:

akkor sem marad több kétség, izgató sejtés a szívében, mintha a modern szür-realisták verseit olvassa. vagy absztrakt képeket néz. Vagy nem így állunk-e szemben Vörösmarty magyar mitológiájával? És mégis gyönyörködünk hexamétereinek és nyelvének színes pompájában.

Ami pedig az életét illeti, megírta azt is Janus. Itt találóbb Huszti hasonlata, amikor Reviczkyt említi. Azonban Reviczky „számlálgatom, találgatom” sorai szentimentálisabbak, míg Janus betegségéből fakadó lírája sokkal reálisabb. A lírai realizmus, ha szabad ezt mondanom, nála jelentkezik először.

Szúros dárda-hegyek szaggatják-tépik a bordám,
véres nyál buggyan bőven a számon elő.
Ehhez járul még, hogy alig lélegzik a mellem,
s közben a sorvasztó láz se hagy el...

Nem könyörög. Előre lehet érezni annak a lelkiállapotnak a motívumait e sorokból, melyek később a Mátyás elleni összeesküvést a minden-mindegy makacsságával szervezi egész a Zágráb-melletti Medvevárban történt haláláig.

Mért vergődjem ihol, vegyetek magatokhoz az égbe,
ó, ha a földi panaszt hallja az isteni fül.
Ily nyomorúságban Krózus birodalma se kéne,
ily nyomorúságban isteni trón se igéz.
Jól esnének-e tán durván kánpadra feszítve
dús lakomák, vagy akár mézes-izű italok?

E sorok szavaiba csak be kell helyettesíteni, ha szabad ilyen gondolatot realizálni, a költő-fejedelem gazdagságát a Krózus szó helyett és a királyi trónt az isteni trón helyébe. Mindenesetre közrejátszott ennél a szerepénél Mátyás önkénye is. Janus menekülésében van valami a szabad, felvilágosodott lélek irtózásából. A klíma fojtotta testileg és lelkileg egyaránt. Vagy mondjuk így, vágyott Itália és a költőtársak után. Sok volt a megalázó dicsőség és erős a tizenegy év emléke.

Ami még az életét illeti, hátra lennének epigrammái. Ezek, akár csak Vörösmarty epigramma-költészete, külön fejezetet érdemelnének. Itt is Husztit kell idézni: „Néha, úgy látszik, mintha Janus minden élményalap nélkül, mintegy a levegőben puffantana el egy ötletet”. Aki ismeri az epigramma természetét és születésének az alkalmi tárgyhoz, személyhez, érzéshez, vagy közviszonyokhoz való kényszerű kapcsolatát, az ilyent fel sem tétélezhet. Legyenek ezek az epigrammák akár erotikus vonatkozású, akár személyre, közállapotra lőtt mérges nyilak, azok mögött mindig megvan az „élmény-csira”. Kár történelmi alapon, vagy filológiával onyomozni a hitelességet.

Röviden és vázlatosan talán sikerült leírnom azt, amit éreztem Janus Pannonius verseinek olvasgatása, vagy fordítása közben. Mindez igen csekély megismeréséhez. Anyaga óriási, de hamarosan elkészül egy kétnyelvű kiadás, mely felidézi szellemét és ragyogó költői tehetségét. Mindez Kardoş Tibor érdeme, aki itthon és Janus Rómájában maga köré gyűjtötte és szaktudásával segítette a fordítók munkáját. A magyar irodalom végre magyarul ismeri meg azt a költőt, akit egy holt nyelv eddig elzárt azoktól, akikhez elsősorban tartozott.